

A KASTÉLYÉPÍTÉS FOLYAMATA A 16–17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON A KIRÁLYI ENGEDÉLYTŐL A BEFEJEZÉSIG

KOPPÁNY TIBOR

CSc, építészmérnök, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem címzetes egyetemi docense

A kora újkori, 16–17. századi levéltári forrásanyag, mind az írott, mind a képi források, lehetővé teszik, hogy felvázolható legyen – elsősorban a Királyi Magyarország területén – a kastélyépítkezések folyamata. Az a gyakorlat, amelynek során az építési engedély beszerzésétől, a tervezésen át, a kivitelezésig bonyolították az építkezést. A felhasznált forrásanyag lehetőséget teremt, hogy néhány általánosítható megfigyelést tegyünk, ám nyilvánvalóan további forrás- és épületkutatásra van szükség ahhoz, hogy tovább formálhassuk, gondolhassuk a 16–17. századi kastélyok építéstörténetét. A rövid tanulmány elsősorban az építkezések hogyanjára és mikéntjére kíván koncentrálni, miközben az írott forrásanyagból felsejlik egy összetettebb kép a korszak művelődés-, technika- és gazdaságtörténetéről, valamint mentalitástörténetéről.

Kulcsszavak: 16–17. századi építéstörténet, magyar kastélyépítéset

A két évszázad építészetének legismertebb témája a török hódítás ellen emelt végvárak, a korabeli legfejlettebb, itáliai eredetű hadiépítéset emlékei. A százötven éven át tartó, szinte állandó háborúban elszegényedett országban a művészet a végvárak elsöbbsége mögött érthető módon háttérbe szorult. A mögöttük elterülő ország területén ugyanakkor kastélyok százai épültek a nemesi birtokok központjain. A Dunántúltól az északkeleti Kárpátok vonaláig a mai napig számtalan áll közülük, többségükben átépítve. Felépítésükről, építészeti kialakításukról levéltári források adatai számolnak be, amelyekhez ritkán képi ábrázolás is társulhat.

A levéltári adatok árulják el a nemesi kastélyok építésének menetét, a megkezdéshez szükséges, ebben a korban már-már bürokratikusnak tűnő lépésektől, a felépítéshez elengedhetetlen tervrajzok megszerzésétől, készíttetésétől kezdve magán az építkezésen át a befejezést jelző ünnepegekig.

Három évtizeddel ezelőtt e sorok írója azt az építési gyakorlatot, amelybe a kastélyok készítése is tartozott, már röviden összefoglalta.¹ Az azóta gyűjtött, levéltári kutatásból származó újabb adatok lehetővé teszik, hogy abból kiemelve, külön tárgyalás alá kerüljön a kastélyok megépítése. Ezek vizsgálatának tárgyát képezhetik

¹ Koppány Tibor: Építési gyakorlat a 17. századi Magyarországon a tervezéstől a megvalósításig. *Építés-Építészettudomány* 19 (1987–1988) 3–4. 449–488.

azok a lépések, amelyek az építkezést kísérték. Az első lépés az engedély megszerzése volt, a kastély ugyanis kezdettől fogva a hatalom jelképe, a hatalom birtokosa pedig elsősorban a király, ahhoz engedélyt csak ő adhatott.

AZ ÉPÍTÉSI ENGEDÉLY

Miksa király 1571. március 27-én utasította a Kassán székelő Szepesi Kamarát, hogy mivel Gersei Pethő János, akkor kassai főkapitány² a Zemplén megyei Turonyban lévő majorságában kastélyt kíván építtetni, vizsgálja felül annak körülményeit, és azt, hogy a kastély építése a kincstár megterhelése nélkül megtörténhet-e, és minderről adjon véleményt és javaslatot.³ Az uralkodói rendelkezés több szempontból figyelemre méltó. Az közismert, hogy kastélyépítéshez akkor is királyi engedély kellett, Pethő János felső-magyarországi generális főkapitány ezért fordult Miksa királyhoz. Az engedélyt azonban egyrészt a „körülmények” tisztázásának kellett megelőznie, másrészt az, hogy az építkezés a kincstár károsodása nélkül megtörténhet-e. A rendelkezés nem részletezi a tisztázandó körülményeket, az azonban gyanítható belőle, hogy a vizsgálat azért kellett, hogy a kastély megépítése valóban szükséges-e, valamint, hogy annak mérete, formája, erősítettsége milyen, legfőképpen azonban azért, hogy Pethőnek rendelkezésére áll-e a kérelemhez benyújtott, szükséges tervrajzok alapján annak felépítéshez szükséges pénz, vagyis nem akar-e később a kincstárhoz fordulni segítségért. Mindezek mögött az a korábbi időkből szerzett tapasztalat sejtethető, amely szerint előfordult az az eset, amelyben az építtető a királyi engedély birtokában nem tudta befejezni tervezett kastélya építését és ezért anyagi segítségért folyamodott, sőt olyan visszaélés is elképzelhető, amelyben az építtetőnek nem állt rendelkezésére megfelelő összeg és az egész építkezést a kincstárral óhajtotta kifizettetni.

A korai újkori kastély, de annak már középkori előzménye is a mai fogalomtól eltérően minden esetben erősített, fallal, árokkal és többféle módon körülvett, a várhoz hasonlóan katonailag is igénybe vehető, szükség esetén kellő őrséggel védhető építmény volt, ezért kellett építéséhez a középkor óta királyi engedély. A fenti példánál jóval korábban, 1547-ben kelt az a rendelkezés, amely szerint a királyi engedélye nélkül épített kastélyokat le kell rombolni, hacsak a helytartó vagy a területileg illetékes főkapitány nem állapította meg fenntartásuk közérdek voltát.⁴ 1571-ben Gersei Pethő János ugyan főkapitány volt, Turonyban építendő kastélya azonban magánbirtokú volta miatt nem lehetett közérdek. Mindezt annak ellenére mondta ki 1547-ben az országgyűlés, hogy a középkor végén, 1514-ben a nagy parasztfelkelés hatására

²Takáts Sándor: Petheő János uram esete. *A régi Magyarország jókedve*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994. 213–224.

³Kapossy János: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből II. *Művészettörténeti Értesítő* 5 (1956) 194.

⁴Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* (1914) 226.

még írásba foglalta az akkori országgyűlés azt a nemesi jogot, amely szerint személyének és vagyonának biztosítása és védelme érdekében építhet magának tornyokkal, falakkal és vizesárokkaal erősített kastélyt.⁵

A kastély építésére kiadott királyi engedélyek tartalma, formája sokat változott a középkor óta. Az eddig ismert engedélyek sorában az időben legkorábbit Zsigmond király adta ki 1398-ban a Somogy megyei Inakodiak részére, amelyben megengedte nekik, hogy névadó birtokukon kastélyt építsenek.⁶ Ekkor még szó sem volt arról, hogy milyenek az esetleges építkezés lehetőségei és feltételei, sem arról, hogy a tervezett kastélynak milyenek lehetnek az építészeti részletei. Valamivel többet árulnak el a 15. század végéről maradt, ismert királyi engedélyek. Az ismert, Mátyás király kori, Somogy megyei kastélyépítési engedélyek szövege egységesen csupán annyit mond ki, hogy az engedélyezettnek castellumot vagy fortaliciumot építhetnek bástyákkal, falakkal, árkokkal és mindazzal, ami szükséges, ennél többet azonban még akkor sem.⁷ Ezzel szemben, amint az a fentiekben látható, a Gersei Pethő János részére 1571-ben kiadandó építési engedély a középkoriaktól eltérően a körülmények előzetes tisztázásához kötötte annak kiadását. Az ezt követő, esetleges engedély nem ismert, az tehát nem tudható, a kérelmezőnek mit írtak elő annak kiadásához, és az se, hogy Turonyban felépült-e a kastély.

A válasz megadásához elsősorban azt kellene tudni, hogy a megerősített nemesi lakóhely a 16. század vége felé milyen esetben minősült kastélynak, erősítésének milyen foka kellett ahhoz. Az engedélyhez kötött kastélyépítés meghatározása azért is nehéz, mert a megerősített nemes kúria építészeti kialakítása sokféle lehetett. A zalai Boncodföldre földesura, Kávássy Jób – nagyjából ugyanabban az időben – így írt 1575 körül a Dunántúl közismert és nagyhatalmú, főnemesi vezetőjéhez, Nádasdy Ferenc főkapitányhoz, kora közállapotáról és nemesi lakóhelye megerősítéséről: „Azmint az én kicsin elmémme itélhetem, úgy tetszik, hogy nemcsak egy-két része az szegény romlott országunknak, hanem ugyan mindenestül az tűz közepében vagyon. Olyat azonban sokat látok, aki gyújtja. Azért bizodalmas uram, az én szegény elmém nyughatatlan megmaradásunk felől. Ha magam volnék, nem volna annyi gyötrelmem és búsulásom; de az Úristen házastárssal és apró gyermekekkel szeretett... Ím, csináltam valami palánkokskát az végre, hogy ne lennék olyan, mint az nyúl, hogy mindgyárást csak egy lövést hallva is az én édes örökségemből, házamból, kit az régi jámbor fejedelmek az én eleimnek nem pénzekül, hanem vérök hullásáért és halálukkal adtak – kelljen elfutnom.”⁸ Kávássynak a levélből kiolvasható palánkokskája, ahogy ő írta, Boncodföldén egyszerű, palánkkal és talán árokkal körülvett erősség. Az ilyen fokú megerősítéssel rendelkező építmény még nem minősült kastélynak? Amikor 1555-ben Ankreyter János dunántúli, egyébként ma már ismeretlen kúriáját Kávássyhoz hasonló módon palánkkal vette körül, Batthyány

⁵ Ugyanott.

⁶ *Zsigmond-kori oklevéltár I.* 5171. – Koppány Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai.* (Művészettörténeti Füzetek 26.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1999. 157.

⁷ I. m. 20–22.

⁸ Takáts Sándor: *Bajvívó magyarok.* Budapest 1956. 130.

Ferenc tiltakozott ellene Nádasdy Tamás nádornál. A válasz szerint Ankreyter nem épített erősséget – vagyis castellumot –, hanem a többi nemes módjára csupán lakóhelyét erősítette meg.⁹ Adatok hiányában az azonban nem tudható, hol volt a határ a megerősített lakóhely és az erődített kastély között.

Kastélynak építészeti szempontból csak az olyan minősült, mint az I. Ferdinánd király által 1548-ban Alsólindvai Bánffy László részére Bécsben kiadott, latin nyelvű engedélye, amely szerint a Zala megyei Belatincon castellumot vagy fortaliciumot építhetett fából vagy kőből, falakkal, árkokkal, azt ágyukkal és egyéb hadi szerszámokkal láthatja el.¹⁰ A belatinci kastély építése ellen a Bánffy család másik ágából származó István tiltakozott a királynál. Az udvarból jött válaszban Miksa főherceg figyelmeztette az építető Lászlót, hogy a legutóbbi pozsonyi országgyűlés határozata alapján várat vagy kastélyt más kárára nem lehet építeni, ezért a megkezdett építkezést azonnal hagyja abba.¹¹

Azt a történeti kutatás már kimutatta, hogy az engedélyek betartását a királyi hatalom nem tudta minden esetben ellenőrizni, ezért azok nélkül épültek kastélyok és az azokat letiltó, sőt lerombolni elrendelő törvények ellenére is voltak, megmaradtak ilyenek. Az ellenőrzés lehetősége leggyakrabban a vármegyékre maradt, az engedély nélkül épült kastélyokról sok panasz ismert. Így történt ez a Szepes megyei Görgő esetében is, ahol 1583 tavaszán Görgey Benedek az általa rendbetett középkori templom dombja alatti, emeletes udvarházát a templommal és négy gazdasági épülettel együtt másfél öl magas és két láb vastag, lőréses kőfallal vetette körül, és a mindehhez tartozó 80×90 öles majorságot is körülfalaztatta. A megkapott hírré Ferdinand Nogarolla felső-magyarországi főkapitány tiltakozott a királynál. A bécsi udvartól jött válasz szerint Görgeynek le kellett bontania a kastélynak minősülő építményt, hiába fogadkozott, hogy ő azt a maga és családja kényelmére és a török becsapások elleni védelem miatt építtette.¹²

Görgey Benedek kastélynak minősülő, lőréses falu építménye nem lehetett társtalan az akkori ország területén, másképpen az országgyűlések az 1540-es évektől kezdve nem tiltották volna az engedély nélküli építést, azok ugyanis általában törvénytörő és erőszakos cselekedetek, egymás és a jobbagyság elleni rablások kiinduló helyei voltak. Az 1543. évi negyedik törvénycikk szövege szerint „mivel ezekben az években némely hatalmaskodók bizonyos kastélyokat és erősségeket építettek, amelyekből mind a nemesek, mind a szegény nép ellenében jóságfoglalások, erőszakoskodások és igen sok fajta gonoszságok történtek...”, a területileg illetékes katonai parancsnokok számára elrendeli azok lerombolását.¹³ Az 1547. évi országgyűlés ezt megismételve kimondta, hogy a lerombolás alól azok lehetnek mentesek, amelyekről a helytartó vagy a főkapitányok megállapították fenntartásuk közérdek

⁹ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból II.* Budapest 1915. 55.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) P. 1982. A jobaházi Döry család levéltára. 1675. f. 5–8.

¹¹ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. Neoregstrata Acta. Fasc. 602. no. 27.

¹² Veres Endre: A Görgeyek egykori görgői várkastélya. *Hadtörténelmi Közlemények* (1912) 446–448.

¹³ Fraknói Vilmos: *Magyar Országgyűlési Emlékek II.* 1875. 554.

voltát.¹⁴ Az idézett rendelkezések megvalósításáról a kutatásnak jelenleg nincs átfogó képe, mert azzal kapcsolatban csak szórványos adatok állnak rendelkezésre.

Kastélyépítéssel, a megépültek fennmaradásával vagy lebontásával kapcsolatosan felmerülő kérdésekre további levéltári kutatásra lenne szükség. Ezért csak az eddig ismert adatok, köztük elsősorban a nyomtatásban megjelent királyi építési engedélyek áttekintése nyújthat felvilágosítást. 1583-ban II. Rudolf király engedélyt adott Telegdy Mihály részére, hogy a Bereg megyei Szentmiklóson kastélyt építtessen, és azt fenntarthassa.¹⁵ Az építkezés akkor azonban nem történhetett meg, mert tíz évvel később, 1593-ban Telegdy János fordult építési engedélyért az uralkodóhoz. Akkor Mátyás főherceg arra utasította a Szepesi Kamarát, közölje a kérelmezővel, a kastélyt saját költségén megépítheti, de királyi hozzájárulásra nem tarthat igényt.¹⁶ Mátyás főherceg rendelete, bár későbbi, Gersei Pethő János 1571-ből fentebb idézett építési kérelmére adott választ idézi, vagyis azt, hogy kastélyt építtetni csak saját költségen lehetett, az engedélyhez tehát valószínűleg azt is közölnie kellett a kérelmezőnek, hogy a szükséges pénz vagy más lehetőség rendelkezésére áll.

1592 tavaszán Károlyi Mihály azzal a kéréssel fordult Ferdinand Hardegg felső-magyarországi főkapitányhoz, hogy a Szatmár megyei Károlyban álló kőházát árokkal, fapalánkkal vagy kőfallal övezhesse, családja és jobbágysai védelmére.¹⁷ Hardegg május közepén válaszolt neki: „... Az mi az kegyelmed házának kerítését illeti... meg is engednénk ha hatalmunk volna rejá, de mi semmiképpen azt a dolgot ő felsége híre nélkül nem engedhetjük kegyelmednek...” Javasolta, nyújtsa be kérését az uralkodónak, ő ugyanis ha tehetné: „... mind az kő kerítést és az árkot meg engedjük csináltatni kegyelmed háza körül, mivel a töröknek minden igyekezeti arra volna, és abban az erősségben mellyet kegyelmed csináltatna, mind maga s mind penigh ottan való szegétség bátorságosan meg maradhatna.”¹⁸ Károlyi valószínűleg benyújtotta kérését a királyhoz, mert miután reverzálist adott, hogy azt saját költségén fogja megépíttetni, a következő értesítést kapta Hardegtől: „... Az mi az kegyelmed házát Károlyban illeti, arra ő felségétől én nekem immár jó válaszom vagyok, és az dolog immár csak rajtam áll; azt noha nehezen meg szerezhettem, mint hogy Golopi Gáspárnak es nagy nehezen meg engedték...”¹⁹

Károlyi ezek szerint megkapta az engedélyt, bár nem könnyen és csak azt követően, hogy írásbeli ígéretet tett, hogy saját költségén fog építkezni, s az nem megy a kincstár kárára. A Hardegg levelében említett másik engedélyügy, Golopi Gáspáré közelebbről ismeretlen. A ma is kisebb átépítésekkel álló golopi kastély 1985 és 1995 között végzett műemléki és régészeti kutatásának eredményei alapján az azt végzők

¹⁴ Demkó Kálmán: Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* (1914) 226.

¹⁵ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. Neoregistrata Acta. Fasc. 874. no. 18.

¹⁶ Kaposy János: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. *Művészettörténeti Értesítő* (1956) 329.

¹⁷ Géresy Kálmán: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. Budapest 1887. III. 555, 561.

¹⁸ I. m. 549–550.

¹⁹ I. m. 565.

úgy vélték, azt a 16. század vége felé Golopi Gáspár zempléni alispán építtette.²⁰ A század végén, 1593-ban kapott engedélyt Telegdy János, hogy a Bereg megyei Szentmiklóson kastélyt emeljen, azonban azt csak saját költségén teheti.²¹

A többi, ismert engedélykéréstől eltérő volt Szerdahelyi Mihály nyitrai alispán és nádori ítélőmester 1610-ben történt kísérlete, amelyben az országgyűléshez fordult segítségért: „... Mint hogy Nitra vármegyében Zerdahelt... az minémű kastélunkat ugyanott Zerdahelt Podmaniczky insolentiája miatt országul elrontottak volt, engednék ismég megépítenem, kit az nemes ország meg is engedett volt...”²² Az eredmény nem ismert, lehetséges azonban, hogy a meglévő, de elpusztított kastély újjáépítése nem tartozott királyi engedélyhez.

Azt, hogy egy kastély esetében mi minden tartozott királyi engedélyhez, Miksa király 1574-ben a Rajky család részére kiadott levele illusztrálja, amelyben megengedte nekik, hogy a Zala megyei Rajk kastélyában a török közelsége miatt 24 fegyveres gyalogost tartsanak saját költségükön.²³

A kastélyépítéshez előírt, szükséges engedélyekkel kapcsolatos ügyintézés már 17. századi példája Deregyői Daróczy Ferenc királyi és a Szepesi Kamara tanácsosának 1612-ből származó kastélyépítéséről fennmaradt iratanyaga. Abban Thurzó György nádor helytartói jogánál fogva engedte meg, hogy mivel felső-magyarországi birtokain nincsenek erődített, védhető lakóhelyei, ahol magát és családját a rebelis hajdúk és más rosszindulatúak ellen megvédezhették, Deregyőn vagy Darócon levő nemesi kúriáját megerősítheti.²⁴ Az erről szóló oklevél hátoldalán levő latin szöveg szerint az építkezést a mellékelt „delineatio”, vagyis tervrajz szerint végezheti.²⁵ A hivatkozott rajzon egy szabályos négyzet alaprajzú, belső zárt udvaros, négy sarkán bástyákkal tervezett késő reneszánsz kastély alaprajza látható.

1659-ben kapott kastélyépítési királyi engedélyt Zichy idősebb István, akkor már 1655-től báró, majd a Magyar Kamara elnöke csallóközi birtoka központjának, Csicsónak részére. A nagy kiterjedésű, a komáromi várhoz tartozó, hét faluból álló birtokot apja, Zichy Pál veszprémi főkapitány szerezte meg zálogként 1630 körül, fia 1657-ben véglegesen. Az ezt I. Lipót által megerősített oklevélben engedte meg az uralkodó, hogy „Csicsón vagy más alkalmas helyen a komáromi várhoz hasonló mentességű és szabadítékú kastélyt építhessen”.²⁶ A családi levéltár a csicsói kastély-

²⁰ Feld István: *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon*. Sárospatak 2000. 37–47.

²¹ Kapossy János: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. *Művészettörténeti Értesítő* 1956. 653. regeszta.

²² *Történelmi Tár* 1897. 71.

²³ MOL. P. 580. Rajky család levéltára. 1. cs., 1574.

²⁴ Daróczy Ferenc tisztségeire Fallenbüchl Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztviselők a 17. századi Magyarországon*. Budapest 2002. 72. – Thurzó György nádor engedélye: MOL. P. 450. Lónyay család levéltára. 1. cs. Series I. fasc. 3. No. 43.

²⁵ A latin szöveg: „Concessionales Privilegiales C. Georgii Thurzo Regni Hungariae Palatini, pro parte Francisci Daroczy, super attributa facultati Fortalitia in Possessionibus Deregyő et darocz erigendi... cum adnexa Delineatione Castri Deregyőiensis.”

²⁶ Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. *Regnum V* (1942–1943) Budapest 1943. 747.

ról két rajzot őriz.²⁷ Az egyik a teljes, négy sarokbástyás külső, gazdasági épületsorával ábrázolja a belső udvar közepén álló emeletes lakóépülettel, felette az utóbbi nagyon egyszerű főhomlokzatával, valamennyi helyiségebe németül beleírt elnevezésével. A rajz alsó felén öl méretű léptékvonal, afelett pedig a rajzot készítő aláírása: „Mathias Lengerer Bürger Maur Master in Comorra alta”. A mellette levő 1673 és 1679 között készült építési iratok alapján az akkor átépített, már inkább korai barokk formájú kastélyt ábrázolja. A másik rajz színezett és csak a lakóépületet ábrázolja, láthatóan korábbi, gazdagon kialakított késő reneszánsz állapotában, felirat nélkül. Ez az utóbbi lehet az a korábbi kastély, amelyet a megkapott királyi engedély alapján 1659 után idősebb Zichy István építtetett. A rajz kissé naiv formája azt mutatja, készítője hazai építőmester lehetett.

Az idézett, ismert építési engedélyek száma elenyésző az ismert 16–17. századi kastélyok számához viszonyítva. Országos kiterjedésű következtetések levonására ennél fogva aligha alkalmasak, arra azonban elegendők, hogy legalább nagy vonalakban általánosíthatók legyenek. A 16. század közepéről származó, a zalai Belatinc kastélyára vonatkozó királyi engedély – az azt megelőző, középkoriaktól kezdve – azt a következtetést engedi meg, hogy az akkor és vele együtt az egész megmaradt ország területén építhető kastélyok építéséhez kiadott királyi engedélyek az építés lehetőségének tényén túlmenően semmiféle további előírást nem tartalmazhattak, mert azok az évszázados szokásjog alapján ismertek voltak. A század második felében, amikor a bécsi székhelyű, a cseh és a magyar királysággal egyesített Habsburg-hatalomnak szembe kellett néznie a török egyre erőteljesebb terjeszkedése miatt a végvárak építésével és az azzal járó tetemes költségekkel, az anyagiak egyre erőteljesebben szóltak bele az engedélyek kiadásába. Az első intézkedések egyike lehetett annak kikötése, hogy az új kastély építése nem történhet a kincstár rovására, vagyis a kérelmező azt saját költségén kell, hogy felépítse.

A század vége felé, különösen pedig a 17. század folyamán a kérelmek, illetve az azokra adott engedélyek mellett levő tervrajzok alapján feltételezhető, hogy az egyre szigorúbb előírások közé tartozott a kérelem mellé benyújtott tervrajz mellékelése, amelynek alapján legalább hozzávetőlegesen megállapítható lett a tervezett kastély megépítésének költsége.

Végül az utolsó és valószínűleg nem kis jelentőségű következtetés: az építtetőnek már az elhatározással egyidejűleg kapcsolatban kellett állnia a felépítést, illetve a tervrajzok nyomán a kastély elkészítését vállaló mesterekkel, elsősorban az építőmesterrel, önélküle ugyanis nem volt megállapítható az a már az elhatározáshoz is elengedhetetlen tény, hogy az elgondolt, tervezett kastély menyibe kerül, annak felépítéséhez mekkora összegre van szüksége az építtetőnek. Egy új kastély felépítéséhez már a királyi engedély megszerzése előtt rendelkezésre kellett állniuk az építőknek, azok szakmai tudásának.

²⁷ Koppány Tibor: 17. századi tervrajzok a Zichy család levéltárából. *Ars Hungarica* 20 (1992) 1. 53–57.

AZ ÉPÍTKEZÉS ANYAGI ALAPJA

Az 1571-ben Gersei Pethő János kérelmére a Szepesi Kamarának küldött utasítás szerint annak kellett utánanézni, felépíthető-e a tervezett kastély a kincstár károsodása nélkül. Ehhez nyilvánvalóan elsősorban azt kellett kideríteniük, hogy a turonyi kastély felépítése mennyibe kerül, és az az összeg Pethőnek rendelkezésére áll-e. A kutatás számára álló csekély adat a kérdésre adható válaszhoz sajnálatos módon rendkívül kevés, és a 16. századból ismert egyelőre nincs is. Az első ismert adat 1616-ból származik, akkor a rábakovácsi kastély építéséről az azt építtető Bakacs Sándor feljegyezte, helyét felesége öccsétől, Gersei Pethő Istvántól 270 magyar aranyforintért vásárolta, és azon a kastélyt alapjaiból 1200 forintért építtette fel.²⁸ 1646-ban Cziráky Ádám jegyezte fel, hogy dénesfalvi kastélya építésére 4000 forintot költött.²⁹

A három adatban feljegyzett, egymástól eltérő összeg csupán arra világít rá, hogy egy kastély felépítése annak méretétől függően nagy összeget kívánt. A 12 000 forintból felépített marcaltői kastély azért kívánt ekkora összeget, mert amint Marcaltőiné vallotta, „az Víz közepin”, vagyis a Marcal folyó árterében épült, ami csak úgy történhetett, hogy a mocsaras területen levert facölöpökre alapozták és az nem annyira anyagában, hanem készítésének módjában lehetett szokatlanul drága. A rábakovácsi és a dénesfai kastély építési összege kialakításuk eltérő módja miatt térhetett el egymástól.

1610-ben Sibrik Anna és férje, Inhoffer János az ivánegerszegi kastély megvételére 1000 aranydukátot és 700 tallért vettek fel kölcsönként Örsy Benedektől.³⁰ A hatalmas összeg egyrészt azt jelzi, hogy 1610-ben az ivánegerszegi kastély jó állapotú és nagy kiterjedésű építmény lehetett, másrészt azt, hogy egy olyan középbirtokos nemes, mint Örsy Benedek, rendelkezhetett ekkora összeggel. Ahhoz tehát, hogy valaki kastélyt építtessen, nem kellett nagybirtokos főúrnak lennie, a köznemesség felső rétegébe tartozó Örsy Benedek vagy Marcaltőy Miklósné is rendelkezhetett a szükséges összeggel.

Kölcsönt, adott esetben, nemcsak egy új kastély építéséhez kellett felvenni, hanem meglévő rendbetételéhez, javításához is, ahogyan azt a következő példák mutatják. 1615-ben Chernelházi Pál a maga és három testvére nevében 140 forintot vett fel a vasvári káptalan mint hiteleshely előtt csernelházai rezidenciájuk, azaz kastélyuk restaurálására Egerváry István pápai provizortól.³¹ A század második felében, 1667-ben Cziráky Ádám és felesége, Kéry Ilona dénesfalvai kastélyuk rendbetételére a maguk és fiaik nevében 100 tallért vettek fel beledi birtokuk terhére Bella Istvántól és feleségétől, Dömölky Katától.³²

²⁸ MOL. P. 650. Tallián család levéltára. 1. cs. 1601., p. 30.

²⁹ MOL. P. 18. Herceg Esterházy család levéltára. fasc. 1144. K. Nro. 2. p. 5.

³⁰ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. E. 148. Neoregistrata Acta, Fasc. 609. no. 21.

³¹ Pannonhalmi Levéltár. Chernel család lt. No. 84. MOL. Filmtár. 686. doboz, 143 cím.

³² MOL. P. 45. Békássy család lt. 9. cs. 1675. no. 5.

1609-ben országgyűlési határozat mondta ki, hogy új kastély építése a kincstárnak kifizetett 12 magyar aranyforinttal kezdődött.³³ Az építkezés összegéhez tehát ez is hozzátartozott.

A KASTÉLY FELÉPÍTÉSÉNEK ÁRA, AVAGY MENNYIBE KERÜLT EGY KASTÉLY ÉPÍTÉSE

A válasz megadása nem egyszerű, ugyanis az építéssel kapcsolatos kiadások feljegyzése többnyire nem áll a kutatás rendelkezésére, azokat csak a nagybirtok számadása jegyezte fel. A kisebb birtokosok kastélyainak építéséhez szükséges pénzösszegekről alig maradtak levéltári források.

A Sopron megyei Mihályi ma is álló, eredetileg négy kerek saroktoronnyal épített kastélyát a bécsi egyetemen jogi végzettséget szerzett és Nádasdy Tamás humanista és politikai köréhez tartozó Ládonyi Demeter emeltette az 1560-as években az ismeretlen, Antaly nevű mesterrel. Kettőjük szerződése nem maradt meg, az tehát nem tudható, hogy Ládonyi mennyit fizetett a mesternek, de 1572-ben bekövetkezett haláláig nem tudta adósságát teljes összegben törleszteni, csak 1574-ben adott elismervényében tudatta Antaly mester, hogy özvegy Ládonyiné őt adóssága felől kielégítette.³⁴

Amint a fentiekben már látható volt, 1610-ben az ivánegerszegi, valószínűleg közepes méretű kastély megvásárlása ezer aranydukátnál is többre került. Ugyancsak 1610-ben vallotta Marcaltóy Miklósné, hogy a szintén nem túl nagy marcaltői kastély felépítése tizenkétezer forintba került.

A nagybirtok számadásai közül mennyiségével is a Batthyány levéltár a kiemelkedő, azon belül pedig az igényes I. Ádám nagyobbrészt saját kezű feljegyzései maradtak meg, amelyekből kitűnik, hogy az előbbieknél jóval nagyobb méretű kastélyai átépítéséhez azoknak a többszöröse, sok ezer forint volt szükséges. Az építési iratok között 26 oldalas füzetben jegyezte fel a rohonci kastély építésére tett kiadásait.³⁵ Azokat végig magyar forintban rögzítette, ami nem volt akkor kis értékű pénz. A füzetben 1636 és 1639 közötti kiadásai szerepelnek, a „Paumasternek ualo fizetes”-től az ácsnak, a kőfaragónak, a kőfejtőnek és a mészégetőnek, a téglavetőnek, a cserepezőnek, a zsindelekészítőnek kifizetett összegek, valamint a szükséges, de az uradalmon belül nem készíthető anyagoknak a megvételére kiadott pénz. Így szerepel benne a vasanyag, az acél, a lécs és a deszka, a zsindelekészítő, az „ablakokra ualo Tanier uvegh” vétele és az üveggyártónak fizetett összeg, az ablakok üvegezéséhez elengedhetetlen ön vásárlása és nem utolsósorban a mázas kályhák vétele. Az anyagok árán túlmenően szerepelnek a füzetben feljegyzett kiadások között az egyes

³³ Győri történeti és régészeti füzetek IV. 161.

³⁴ Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építtetője. *Soproni Szemle* 34 (1980) 1. 46–57.

³⁵ Batthyány-lt. P. 1322. 122. csomag, No. 39.

szakiparosoknak adott természetbeni juttatás, köztük a kőműveseknek és az ácsoknak a munka végzése idején adott bor és cipő, a mészégetőnek, a kőfejtőnek és több más mesternek adott gabona.

Egy külön emlékeztető, azaz „Memoriale”-ban összegezte: „Az Rohonci varban az myt Epetetek, az mint vegeztem az Paumaszteral (aki Giovanni Battista Orsolini volt), minden nemő kömiesnek ualo munkaiatol es ahoz valo kő szegeset is magamra veven adok neki készpenzt. fl. 5500.”

„Azon épületnek az fundamentom asasatol es egib köv és földének el haniastol es Hordasatol inned amoda. adok neki fl. 450.”

„Az epületnek az fölére. adok neky laykafot Azon kivöl. Tall. 50.

Item Bort starikot. 5. Teszen Ako. 50.

Item Buzat Mutot. 1. Teszen Cub. 16.”³⁶

A rohonci kastélynak az 1630-as évek végén történt építése az alapozástól és a kőfejtéstől kezdve, aminek részletei sajnálatos módon nem ismertek, összesen 5950 forintot fizettek, 50 tallér előleggel, hozzá 50 akó bort és 16 köböl búzát. A rohonci kastélyhoz hasonló, nagyméretű és részben újonnan emelt épület készítését csak a kiemelkedő jövedelemmel rendelkező nagybirtok végezhetette, főleg abban az esetben, ha jelentős bécsi mesterrel tervezettette azt.

A családi otthont nyújtó Rohoncnál jóval kisebb jelentőségű és méretű körmendi kastély átépítésére 1653-ban kötött szerződést Carlo della Torre mesterrel 1540 forint készpénz és 150 forint értékű búza, rozs és hízott ártány ellenében. Az építést vezető pallérnak a munka végzése idejére ételt és italt biztosított, a segédmunkához szükséges rabot és jobbágyrobotot is.

A szerződést tartalmazó irat a továbbiakban az építési anyagot, a szerszámokat, a kastélyban szükséges ajtók és ablakok mennyiségét, méretét adja meg, amelyhez a nyersanyagot az építtető adta.³⁷

A rohoncinál lényegesen kisebb méretű Körmend – amely 1605 óta Batthyány-birtokban volt – sajnos ismeretlen átépítése a rohoncira kiadott, közel 6000 forinttal szemben mintegy 1600 forintba került, pedig ott is volt az épületben kellő szintű földesúri lakosztály az ahhoz szükséges udvartartás helyiségeivel.

AZ ÉPÍTTETŐK

A társadalom kastélyépíttetői – amint az a fentiekből kiderült – annak sokféle rétegéből álltak, az országos viszonylatban is kiemelkedő nagybirtokosoktól kezdve főként a középbirtokosság tagjain át a magát minden ellenséges erőtől megvédeni óhajtó kismemességig. A nyugati határszéltől a Keleti Felvidékig húzódó Királyi Magyarországnak a 16–17. század folyamán épült kastélyait – bár nagyon sok közülük az ismert – eddig még nem sikerült összeszámlálni, ezért sem azokra, sem

³⁶ Ugyanott, P. 1334. Vegyes számadások. 17. cs. f. 228.

³⁷ Ugyanott, P. 1322. Leltárak no. 31., f. 974.

építetőkire személy szerint általánosan levonható összesítést ma még nem lehet készíteni.

A Dunántúlon, mint ahogyan a megmaradt ország többi részén is, a legnagyobb építetők a már idézett nagybirtokos rétegből kerültek ki. Építető tevékenységük legnagyobb részét azok az egyes családok birtokában lévő, többnyire ősi várak alkották, amelyek hatalmuk alapját képezték. Ezek voltak és maradtak is reprezentatív székhelyeik, ezekben őrizték a birtokaik, s azokkal gazdagságuk tényét biztosító családi oklevéltárukat, ezek voltak a nagy társadalmi és családi ünnepeik színhelyei. Mindennapi életük azonban nem a rendszerint szeles és huzatos hegytetőn épült várakban, hanem az azok alatt vagy azokhoz közeli kastélyokban zajlott. Ezek építészeti képe természetesen a kor művészeti stílusainak, a késői reneszánsznak és a korai barokknak kiemelkedő emlékei, amennyiben megmaradtak.

Ott a főúri építetők a Batthyány, az Esterházy és a Nádasdy család tagjaiból kerültek ki. A Felvidék nyugati részén a Forgách, az Illésházy, a Pálffy, a Thurzó, a keletin a Homonnai, a Rákócziak itteni ága. A Batthyány család egymást követő tagjai a két évszázad folyamán átépítették központi nagy várukat, a ma romos Németújvárt, a családi birtokközpont azonban a rohonci kastély lett. Az Esterházyak a 17. század második felében jelenlegi formájára építették Fraknó várát, a reprezentatív székhely azonban a kismartoni kastély volt, a Nádasdyak esetében a korábban átépített Sárvár helyét az 1620-as években felépített, nagyszabású és árkádos udvarú sopronkeresztúri kastély vette át. A Felvidéken a Forgách család tagjai közül Zsigmond nádor Galgóc és Gimes várait építtette tovább az 1610-es években, Tavarnokon azonban új, ott is négysarokbástyás, árkádos udvarú kastélyt emeltetett ugyanakkor.³⁸ A család várainak átépítéséhez – bár nem tartozik a témához – érdemes megjegyezni, hogy Zsigmond nádor fia, Ádám 1642-ben engedélyt kapott a királytól Galgóc elavult várának építésére, amelyhez 10 000 forintot kért a Kamarától, miután a Pozsonyhoz közeli Bazin és Szentgyörgy várait már átépíttette, amelyekhez 80 000 forintot kapott támogatásként.³⁹ Ez az eset világít rá arra a korra jellemző tényre, hogy amíg a középbirtokos nemesség kastélyainak építéséhez az udvar meglehetősen nehezen adta ki az engedélyt, a főnemesség váraira nemhogy simán megkapta az engedélyt, hanem még anyagi támogatást is kapott hozzá.

A Pálffyak több nemzedéke szerepel ebben a nagy építési folyamatban. A legnagyobb építető közöttük Pál nádor.⁴⁰ Bajmóc, Borostyánkő és Detrekő várainak átépítése mellett Detrekőváralján, Malackán és Stomfán építtetett kastélyt pozsonyi palotája mellett, főként az 1640–1650-es években, amellet, hogy ő vezette a pozsonyi vár királyi átépítését. István bátyjának fia, Miklós volt a család közös várának, Vöröskőnek nagyszabású és reprezentatív barokk építetője az 1630–1670-es években.⁴¹

³⁸ Bártfai Szabó László: *A Hont-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom 1910. 446–448, 793–796.

³⁹ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. E. 41. Litterae ad cameram exaratae.

⁴⁰ Építkezéseit és azok mestereit legutóbb Fundarek Anna foglalta össze „Pálffy Pál építkezései” címmel. *Sic itur ad astra* (2003) 1. 15–34.

⁴¹ D. Menclová – V. V. Stech: *Červený Kameň*. Bratislava 1954.

A kor figyelemreméltó kastélyépíttetője a két nemzedék ideje alatt az eleinte katonai szerepet vállaló, köznemesi származású, vagyonszerző Zichy család. Pál 1615-ben még veszprémi főkapitány, 1628-ban kimagasló katonai szerepléséért győri vicegenerális, aki 1630-ban vette zálogba a komáromi váruradalom egy részét. Ezt a birtokot István fia, szintén győri vicegenerális húsz év múlva, amikor már a magyar kamara elnöke volt, királyi donációval szerezte meg, egyben azzal az engedéllyel, hogy a birtokközpont Csicsón vagy más, arra alkalmas helyen kastélyt építtessen.⁴² A kastély meg is épült és részben átépített formában jelenleg is áll.

A 17. században a Felvidék kiemelkedő építtetői közé tartozott a Rákócziak itteni ága. Közülük László építkezett Zboró várában, és nevéhez fűződik Kistapolcsány árkádos udvarú, nagyméretű kastélyának építése az 1660-as évekből.⁴³

A Felvidék keleti szélén a Homonnaiak névadó településükön, Homonnán emeltek új kastélyt, bár központi váruk, Ungvár hatalmas téglabástyás falain belül is késő reneszánsz kastély áll.

A Forgách család fentebb ismertetett építkezései alapján a gazdag főnemesség kastélyaihoz, sőt váraihoz is valószínűleg éppen úgy kellett építési engedélyt kérni, mint a kastélyokhoz, azonban ahhoz még pénzbeli támogatást is lehetett kérni és kapni, aminek az lehet a magyarázata, hogy a nemesi társadalom legfelső rétegeként ők voltak azok, akikre a bécsi Habsburg-udvar magyar királyi hatalmát alapozta.

A középbirtokos nemesség olyan nagy számban építtetett kastélyt szerte a megmaradt országban, hogy annak összegyűjtése sok más, már említett téma mellett a további kutatástól függ. A Dunántúlon, amelynek 16–17. századi kastélyait e sorok írója igyekezett számba venni, a viszonylag épségben megmaradtak vagy a romosan állók és a levéltári források alapján felkutathatók száma másfél száznál is több, az egykori Felvidéken valószínűleg annak többszöröse volt. A kastélyépíttető köznemesi réteg önmagában is sokrétű, a fél megyére kiterjedő birtok tulajdonosaitól – mint a Czirákyak vagy az Ostffyok – és a Dömölkyekhez vagy a Sibrikekhez hasonló, 10–12 falusi földesúrtól az olyan ritka esetig, mint a Mohács utáni évtizedek rendhagyó alakja, devecseri Choron András sümegei várnagy és veszprémi alispán, vagy a bécsi egyetemen jogi végzettséget szerzett mihályi Ládonyi Demeter.

A középbirtokos nemesség sokrétű társadalma vagyoni helyzetétől függően rendkívül sokféle, sokszor egymástól eltérő méretű és gazdagságú kastélyt építtetett, azonban közös bennük, hogy miként korábban is, miként mindenben, a náluknál vagyonosabb réteget óhajtották utánózni, egyes esetekben nem is sikertelenül.

Jó példa erre a mai ország északkeleti, Szabolcs, Szatmár és Bereg megyei része, ahol a középbirtokosság a 16. század utolsó évtizedeiben számos kisebb-nagyobb, építészetileg nívós kastélyt emelt.⁴⁴ Ezeknek egy részét műemlékileg meg is kutat-

⁴² Lukács Pál: A gróf Zichy család zseléi nemzetségi levéltára. *Levéltári Közlemények* 8 (1929) 1–2. 215. – Zichy István: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. *Regnum* 5 (1942) 43.

⁴³ Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Budapest 1939. 53.

⁴⁴ Feld István: *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon*. Sárospatak 2000.

ták, történetét nagyjából feltárták.⁴⁵ Közülük Beregszentmiklós, Pácin és Vaja a leggazdagabb kialakítású, a kutatás azonban feldolgozta Csenger, Golop, Kéked, Monok és Borsi kastélyait is. Velük nagyjából megközelítően azonos időben a Csapyaknak a szabolcsi Eszényben,⁴⁶ a Lónyayaknak a beregi Lónyán⁴⁷ és az ugyan-csak beregi Vásárosnaményban volt kastélya.⁴⁸

A Felvidék nyugati felében a sok közül a gazdag besztecebányai polgárcsaládból származó Beniczkyek a Zólyom megyei alsómiccsinyei négysarokbástyás kastély építtetői,⁴⁹ a Trencsén megyei Budatin középkori várának maradványaihoz emelt kastélyé a Szunyogh család,⁵⁰ a Nyitra megyei Divékújfalú zártudvaros és nagyméretű kastélyaé 1586. évi kezdéssel az Újfalu ssyak,⁵¹ a zólyomi Garamszeg négysarokbástyás fallal körülvett kastélyaé 1576-os évszámmal a Poltári Soós család,⁵² az Árva megyei Mokrágyé Thurzó György nádor árvai várnagya, Guzith István 1600 körül,⁵³ a Túróc megyei Necpálé 1673-ban a Necpáliak,⁵⁴ a szintén zólyomi Radvány négysaroktoronyos és árkádos udvarú kastélyaé a Radványiak,⁵⁵ és végül a Túróc megyei Tótrónaé 1630 körül az Újfalu ssyak.⁵⁶ A felsorolás csupán részleges, az azonban a velük kapcsolatos adatokból megállapítható, hogy az építtetők általában a főúri famíliák belső, bizalmi tagjai, azok helyetteseként a megyei alispánok vagy nagybirtokokat kezelő inspektorkok, esetleg várnagyok.

Ugyanez vonatkozik a Felvidék keleti részének kastélyépíttetőire is, ahonnan megint csak egyes jelentősebbek kerülnek említésre. A zempléni Battyán négy nyolcszögű toronnyal rendelkező kastélyát a kápolnája ajtaja feletti felirat szerint Tárkányi István építtette,⁵⁷ az ugyancsak zempléni Borsi kastélyának első periódusban készült részét a zeleméri Kamarás család,⁵⁸ a sárosi Frics kastélyát 1623 és 1630 között Bertóthy Bálint,⁵⁹ a szepesi, pártázatos Frigyesvágás építtetője szintén 1630 körül a palocsai Horváth család,⁶⁰ a sárosi Hanusfalva négysarokbástyás kastélyaé 1564-ben poltári Soós István alispán,⁶¹ a szepesi négysaroktoronyos és egykor pártá-

⁴⁵ Ugyanott.

⁴⁶ 1600: MOL. P. 707. Zichy család lt. Fasc. 12. no. 708.

⁴⁷ 1556: Babus Jolán: *A nagylónyai ref. egyház vázlatos története*. Debrecen 1955. 2.

⁴⁸ 1558: MOL. A Magyar Kamara Archivuma. E. 185. Nádasdy család lt. 1540. Miss. Pethő János. fol. 57.

⁴⁹ Zolnay László: A régi zólyomi ispánság történetéhez. 3. közlemény. *Ars Hungarica* (1978) 2. 194–195.

⁵⁰ *Súpis pamiatok na Slovensku*. 3. 503.

⁵¹ Jirži Ševčík: Pamiatková obnova kaštieľ'a v Diviackej Novej Vši. *Pamiatky príroda* (1975) 1. 25–27.

⁵² Zolnay László: A garamszegi vízivár. *Ars Hungarica* 1981/1. 7–15.

⁵³ Rados Jenő: *Magyar kastélyok*. Budapest 1939. XXXIX.

⁵⁴ Divald Kornél: Újabb adatok a felsőmagyarországi reneszánsz építészetből. *Művészet* 11 (1912) 63.

⁵⁵ Mária Komlósová: Štátny kaštieľ v Radvani. *Pamiatky a múzeá* (1955) 79.

⁵⁶ L'ubica Filková: Sdlovenské Pravno, kaštieľ. *Pamiatky príroda* (1986) 2. 62.

⁵⁷ *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez VIII*. Budapest 1902. 259.

⁵⁸ Détsy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 1966. 177–186.

⁵⁹ Varjú Elemér: *Magyar várak*. Budapest 1932. 52.

⁶⁰ Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*. Budapest 1905. 76.

⁶¹ Juditá Pappová: Načrt ... vývoja renesančného kaštieľ'a v Hanušovciach nad Topľou. *Ochrana Pamiatok*, 13. Bratislava 1996. 135–137.

zatos Márkusfalvái 1643-ban Máriássy Ferenc,⁶² a lipthói Nagyselmec szintén négysaroktornyos, 17. századi kastélyáé a Tholt család⁶³ és a szépesi Körtvélyesé 1596-ban a Szentiványiak.⁶⁴

AZ ÉPÍTŐK

Az új kastély építtetésének szándéka eleve feltételezi az építkezéshez szakmailag értő mesteremberekkel történő kapcsolatfelvételt. Azt, hogy az engedély megadásával kapcsolatos döntésben milyen szerepe lehet a mellékelt rajznak, jól mutatja a Görgey Benedek szépesgörgői, engedély nélkül emelt kastélya körüli ügymenet, abban Andreas Illenfeld kassai ágyúöntő mesternek a helyszínen felvett rajza.⁶⁵ Az engedélykéréshez mellékelt rajzok közül azzal ellentétben a deregnyői, szabályos alaprajzú késő reneszánsz forma arra vall, hogy készítője a 17. század elején a Kassán székelő felső-magyarországi főkapitányság valamelyik itáliai mestere lehetett. A Zichyek csicsói, korábbi kastélyának rajzolója már nem volt ilyen felkészültségű mester, felemelkedésük kezdetén még nem rendelkezhetek olyan kapcsolatokkal, amelyek lehetővé tették volna számukra az országos hírű, nagyobb tudású mester alkalmazását.

A gazdag nagybirtokos építtető réteg már a 16. század közepe óta építkezéseit igyekezett a bécsi udvar által Itáliából hozatott mesterekkel megvalósíttatni. Nádasdy Tamás nádor a Kanizsai-vagyont örizve, a központi Sárospácsról kezdve a királyi építésként említett Francisco da Pozzót alkalmazta minden építkezésén. Az 1550-es években kezdte meg vele a mai Sopronkeresztúr kastélyának első, kezdeti periódusát és valószínűleg ő volt annak az egervári kastélynak is a tervezője, amelyet Nádasdy öccse, Kristóf számára emeltetett.⁶⁶

A 17. század főúri rétege hűen követte ebben az előző korok szokását. Batthyány Ádám 1634-től ismert művészei és mesterei szinte kivétel nélkül olaszok voltak. Kedvelt családi kastélyán, Rohoncon 1636–37-ben a más építkezése is foglalkoztatott Giovanni Battista Orsolini, aki egyébként a szenteleki kastélyt is építette számára. A következő években Simone Retacco és pallérjai, Jacopo Cavelle és Carlo Retacco voltak sokat foglalkoztatott mesterei, de már 1640-től a század középő évtizedeinek országosan felkapott művésze, Filiberto Lucchese tervezte számára a rohonci kastély teljes átépítését.⁶⁷ A kor politikai és annak folytán művelődési hely-

⁶²Rados Jenő. *Magyar kastélyok*. Budapest 1939. 38.

⁶³Zolnay László: A régi zölyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. *Ars Hungarica* (1977) 2. 210.

⁶⁴Kemény Lajos: Kassai építőmesterek. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 38 (1904) 2. és 3. sz.

⁶⁵Illenfeld eredeti szakmájára vonatkozó adatok: 1572 és 1579 között említik Kassán, ahol 1587-ben hunyt el. – Kemény Lajos: A renaissance és a rococo Kassán. *Archaeologiai Értesítő* 19 (1899) 111.

⁶⁶Koppány Tibor: Művészek és mesterek a 16–17. századi Kanizsai-Nádasdy birtokok építkezésein. In: *Déshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Művészettörténet – Műemlékvédelem XI. Szerk.: Bardoly István, Haris Andrea. Budapest 2002. 393.

⁶⁷Koppány Tibor: *Művészek és mesterek a Batthyány-család 16–17. századi építkezésein*. In: *Magyar Műemlékvédelem XI. Szerk.: Bardoly István és László Csaba. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2002. 173–194.*

zete következtében a kortárs Pálffy Pál nádor nagy építkezésein nagyjából ugyanazok voltak a mesterek. Detrekőváralja és Malacka kastélyainak tervezője ott is Lucchese, megépítője pedig Simone Retacco, a stomfai kastélyé esetleg Giovanni Battista Carlone, másutt szintén Lucchese és mellette ott is Simone Retacco, Antonio Rava és Carlo Martino Carlone.⁶⁸

A kastélyok építésében a kiemelkedő bécsi mesterek mellett ott voltak a végvárak állandóra alkalmazott mesterei is, ahogyan azt a Zichy család csicsói kastélyának építési elszámolásai mutatják. 1673-ban a kastély tervezője és felépítésének vállalkozó mestere az a „Mathias Lengerer Bürger Bau Master in Comorra” volt, akinek aláírása ott látható a kastély rajzán. Kőművesmunkáira Michael Gerberrel, a komáromi vár építőmesterével szerződött Zichy István,⁶⁹ valamint Philippus Saller komáromi császári ácsmesterrel, Jeremias Hornung asztalos- és Thüreln lakatosmesterrel.⁷⁰ Az építkezéshez szükséges téglát előállítására és égetésére a győri Hans Reischerrel kötött szerződést, aki nem tartozott az ottani vár mesterei közé, hanem önálló, céhes iparos lehetett.⁷¹ A kastélyt 1679-ben ifjabb Zichy István megbízásából a valószínűleg szintén komáromi Borza János „...böcsületes fundáló Mesterrel...” építtette át.⁷²

Az is a kor szokása volt, hogy az építési munkákat vállaló mesterek munkájukat, annak esetleges részleteit, az azokért járó anyagi juttatást előzőleg szerződésbe foglalták az építtetővel. A nagybirtokos és a középbirtokos családok levéltárában számtalan ilyen szerződést őriznek, amelyek a felsoroltakon kívül sok minden más egyébire is felvilágosítást nyújtanak, főleg magára a korra, annak felfogására, nem utolsósorban pedig a tervezett építkezések lebonyolítására, munkamenetére.

AZ ÉPÍTKEZÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

AZ ÉPÍTÉSI SZERZŐDÉS

A királyi építési engedély kérése előtt az építtetőnek már meg kellett kötnie a szerződést a munkavállaló mesterrel, aki kizárólag céhes, mestervizsgával rendelkező lehetett. A szerződéshez a mesternek ismernie kellett az építtető elképzeléseit, s a kettő részletes szóbeli megbeszélése nyomán lehetett megkötni az építési szerződést. Abban a megnevezett mester kötelezte magát, hogy a leírt munkákat hogyan és milyen módon, mikor végzi el, azokért mennyi készpénzt és élelmiszert kér, mennyi előleget az esetleges anyagbeszerzésért, egyben pedig kötelezi magát, hogy ha vállalt feladatát nem végezné el vagy azt rosszul tenné, az építtető eljárhatson ellene akár bírói úton is.

⁶⁸ Fundarek Anna: i. m. (Ld. a 40. jegyzetünkben.)

⁶⁹ MOL. P. 707. A Zichy család levéltára. 124. cs. Fasc. 164 et D. No. 2., 5.

⁷⁰ Ugyanott, No.18., 12., 15.

⁷¹ Ugyanott, No. 4.

⁷² Ugyanott, No.7.

Az egyik ilyen legkorábbi szerződést Wiczian András besztercebányai kőműves kötötte Bánfy Nagymihályi Ferencsel, annak az Ung megyei Nagymihályiban lévő háza kastéllá építésére 1631. április 6-án. A szerződésben leírták a végzendő falazást, az ahhoz szükséges korábbi falak bontását, egyes helyiségek boltozását, ablakok és ajtók befalazását és újak vágását, minden vakolást és meszelést, vagyis minden kőművesmunkát. Az egészért kért 200 forint készpénzt és a felsorolt élelmiszert, végül pecsétjével hitelesítette írását.⁷³ Az építkezés további szakmunkáira újabb szerződést kellett kötni a többi szakiparossal, az áccsal, az asztalossal, a lakatossal, az üvegessel, a kályhákat rakó gerencsérrel.

Tíz évvel későbből származik a selmecbányai Arcz Ábrahám kőművesmesternek Osztroluczky Menyhérttel kötött szerződése a Zólyom megyei Osztrolukán kőháza – az ottani kastély lakóépülete – felépítésére. Ebben az előbbihez hasonlóan az épület méretei, azon belül levő helyiségei szerepelnek, a kastélyt övező külső kőfalban a lövő lyukak építése, az épület két sarkán egy-egy bástya emelése, valamint a mindehhez szükséges vakolás és meszelés. A munkához a segéderőt az építető tartozik adni. A kőművesmesternek ötszáz forint készpénzt és a részletesen felsorolt élelmiszert kellett kapnia.

1679-ben kötött építési szerződést ifjabb Zichy István – az egyébként ismeretlen – Borza János kőműves „fundáló mester”-rel, vagyis olyan kőművessel, aki az általa emelt építmény tervrajzait maga készítette, ahogyan ez abban a korban még általános szokás volt. A szerződés szövege szerint a kastély tornyát felmagasítja és köréje négy bástyát épít. Mindezt száz tallér készpénzt és a felsorolt természetbeni juttatást kapja.⁷⁴

A tervrajz előzetes készítése megszokott és természetes volt, a Dunántúltól Erdélyig mindenütt. A Rákócziak kelet-magyarországi birtokainak építkezéseihez I. Rákóczi György fejedelem Giacomo Restivel rajzoltatott tervet a Magyarországon lévő ónodi és pataki várához, azok részleteihez.⁷⁵

Dunántúli viszonylatban több mint két évtizeddel korábban e sorok írója közölte a Batthyány levéltárban talált építési szerződéseket, azok között a rohonci és a körmendi kastélyra vonatkozókat.⁷⁶ Az azóta eltelt időben újabbak is előkerültek, ismertté váltak az ország más területéről származók is, ezért érdemes azokat betűhív közlésben függelékként közölni.

Az ott ismertetett szövegek elsősorban arról tanúskodnak, hogy milyenek voltak, mit és hogyan tartalmaztak a 16–17. századi építési szerződések. Wiczian András besztercebányai kőművesmester – amint arról már szó esett – 1631-ben „megszegődött” Bánfy Nagymihályi Ferencsel, annak az Ung megyei Nagymihályiban általa

⁷³ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. Neoregstrata Acta. Fasc. 867. No. 35. MTA Művészettörténeti Intézet Adattára.

⁷⁴ MOL. P. 77. A Zichy család levéltára. 124. cs. Fasc. 164. et D. No. 7.

⁷⁵ Détszhy Mihály: I. Rákóczi György fundálói. *Építés-Építészettudomány* 3 (1971) 4. 350–351.

⁷⁶ Koppány Tibor: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból. A Lymbus Füzetek 15. Szeged 1990. 143–159.

építendő kastélyára,⁷⁷ a már idézett Arcz Ábrahám selmecbányai kőművesmester 1641-ben azonban még azt írta, „vallom ez levelmenek rendiben”, vagyis az valójában még bizonyáglevél. „Contractus”, vagyis szerződés címet csak a század végén viselnek az erről szóló iratok, mint Antonio Canevale kőszegi kőművesmester 1684-ből maradt, Palásthy Istvánnal kötött, toronyi kastélyára vonatkozó irata,⁷⁸ vagy Picheler János soproni ács és Ostffy Mihály szerződése az utóbbinak asszonyfalvi épületére vonatkozó megállapodása.⁷⁹

Abban valamennyi egyezik, hogy legalább röviden leírva tartalmazza a vállalkozó mester teendőit és az azért járó fizetséget. Közös jellemzőjük ugyanakkor az is, hogy a teendők leírása meglehetősen laza, sokszor szerepel bennük az „amint kívántatik” kifejezés, vagyis az építető kívánságának változtatási jogát is rögzíti. Az átépítésekről szólókban a „falak megigazítása” – vagy az ajtóké és az ablakoké – megint csak azt jelzi, hogy egyrészt a mester tudására van bízva a végzendő munka, másrészt ebben az esetben is az építető kívánsága dönthet menet közben is.

A vállalt munka leírásában található változatosságnál még változatosabb a díjazás rögzítése. Minden esetben szerepel a készpénz, illetve az ahhoz járó előleg megjelölése, azt pedig a természetben járó juttatás követi, rendszerint gabona, főképpen búza, majd a bor, s azt követően adott esetben a vágómarha, a hizott sertés, a savanyított káposzta, egyes esetekben a gyümölcs mennyisége, rendkívül változatos módon.

A Batthyány levéltárban fennmaradt egy 1650 körüli, a körmendi kastélyra vonatkozó feljegyzés „Az mi az Keö Meöues munkaiat illeti, ugy mint az Flaster” címmel, a név szerint meg nem nevezett mester munkájáról és az azért járó fizetéséről az alábbi szöveggel: „1 Az Gradicz fellet ualo Tornyoczkat megh építeni. 2. Az Seoteö hazban, az ó kémint el rontani, és uyat fel epíteni. Ettul az munkatul kevanok f. 185. Item az hazban ahol Porkolab lakott, Uy Kémént építeni és ezenkeuöl Patantyus hazbanis kevantatik Uy kémén, ezen szerint kis konyhanis. ettul kevanok f. 25, Item az Uy haztul egesz kerek Bastiahoz megh epíteni, az eö Prust keö falavall egiutt, ettul kevanok f. 1000. Item 2. Startani Bort. Item. 25 Tallirt Laikauf, az pau mesternek ese az Palliurnak, előbeni Ordinary. Item. Az Galleria es materiall megh neuezet munkahoz eö Naga emberiuell fel hozassa es helyre vitesse.”⁸⁰

Az építési szerződést nem egy esetben kísérte a tervrajzok alapján modell készítése. Filiberto Lucchese 1644-ben – feltételezhetően a megrendelő Batthyány Ádám kérésére – bécsi asztalossal készíttetett modellt a körmendi kastély építéséhez.⁸¹

Az építési szerződések gyakran tartalmazták azt is, hogy a munka végzésének idején az azt időnként ellenőrző, vállalkozó mesternek szállás és ellátás jár, a munkát vezető és irányító pallérnak, valamint szakiparosainak pedig állandóan. Ennek gond-

⁷⁷ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. E. 148. Neoregista Acta. Fasc. 867. No. 35.

⁷⁸ MOL. R. 284. Véghely Dezső gyűjteménye, Palásthy család lt. f. 6.

⁷⁹ MOL. P. 532. Ostffy család lt. 1. cs. T. fasc. f. 323.

⁸⁰ MOL. Batthyány-lt. P. 1322. Építési iratok. f. 44.

⁸¹ Úgyanott, P. 1314. Missiles 29.922–23.

ja a birtokot vezető tiszttartóra hárult, ő volt ugyanis a személyzet ellátója. Ő kísérté figyelemmel az építkezés mozzanatait, annak esetleges problémáiról ő küldött jelentést építető urának.

AZ ÉPÍTŐANYAG ÉS BESZERZÉSE

A tervrajz birtokában és a kastély felépítését vállaló és irányító építőmesterrel a szerződés megkötése után megindul munka szükségszerűen többirányú. Egyrészt be kellett szerezni az építőanyagot, másrészt el kellett kezdeni az alapozás árkaik kiásását.

Az anyagbeszerzés a nagybirtok esetében volt viszonylag könnyebb, mert annak rendszerint lehetett a birtokán kőbányája, téglá- és mészégetője is, erdői pedig biztosíthatták a szükséges faanyagot. Azonban ott sem történhetett fennakadás nélkül mindez. 1560-ban Alsólendváról írta a nagybirtokos Bánffy István a szintén nagybirtokos Batthyány Kristófhoz: „...valamy fat igerthwnk volth keg. ez el mwlt nyarban, de... annyira el fogiatkozot az yo fa az erdeon hogi mayd magwnkys zwkeolwnk fa nekwl...”⁸² Az 1560-as években, amikor Nádasdy Tamás nádor öccse, Kristóf számára a Zala megyei Egerváron kastélyt építtetett, a kőben szegény vidékre 1564-ben a távoli, a Balaton északi oldalához közeli Reziből, a gersei Pethő család birtokáról kellett a követ szekéren a helyszínre szállítani.⁸³

A Nádasdy nagybirtok mindamellett biztosította a faanyagot. Török Bernát egervári tiszttartó ezért írhatta Nádasdy Tamásnak 1561-ben, hogy a felépített kastélyban megmérte az egyes helyiségeket és aszerint metszetti a mennyezetekhez szükséges deszkát, azokat azonban a helyszínen kell gyalulni.⁸⁴ A kastélyon még 1574-ben is folyt a munka, akkor Reches István borsmonostori tiszttartó értesítette Batthyány Boldizsárt, hogy nincs deszka az ottani fűrészen, mert mindet Nádasdy Kristófnak metszették.⁸⁵ A nagybirtok ezek szerint egymást is kisegítette az építőanyag beszerzésében, erre szép példa Poppel Éva 1639-ben Gyimótfalváról fiához, Batthyány Ádámhoz írott levele, amelyben ottani kastélya befejezéséhez téglát, meszet és több szálfat kért.⁸⁶

Körtvélyessy János győri püspöki tiszttartó Fertőrákosról írott levélben kért segítséget Sopron város tanácsától: „...enis itt epwlók kegelmetek zomzedsagaban rakosson, es kegelmetektúl vettem Immar egnyhany forynt arra mezet es teglat... Adna kegelmetek vagy tyzen ket gerenda fat, es tyzen ket zarufat...”⁸⁷

⁸² MOL. Batthyány-lt. P. 1314. Miss. 1719.

⁸³ MOL. A Magyar Kamara Archivuma. E. 185. Nádasdy-lt. B. 1559. Számadások. MTA Művészettörténeti Intézet Adattára.

⁸⁴ Ugyanott, Nádasdy-lt. Rsz. 1550. Miss. Török Bernát, f. 89.

⁸⁵ MOL. P. 1314. Batthyány-lt. Miss. 39.624.

⁸⁶ Ugyanott, Miss. 38.050., 38.080. és 38.084.

⁸⁷ Házi Jenő: *XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron szabad királyi város levéltárából*. Sopron 1928. 149.

A nagybirtok építési igényeihez való felzárkózást az építőanyag terén jól mutatja Pálffy Pál nádor egy évszázaddal későbbi építkezéseinek forrásanyaga.⁸⁸ Saját téglagyártást, fűrészmalmokat és üveghutákat létesített Bajmócon, Malackán és Stomfán. A detrekői uradalomban kőbányája létezett, a szükséges faanyagot pedig Bajmóc környékéről és a testvéreivel együtt birtokolt kiskárpáti erdeikből biztosították.

A kisebb birtokú, kastélyos urak számára is a nagybirtok volt az, amely kisegíthette őket szükségükben. A sok felhozható példa közül álljon itt egy-kettő. Bejczy Gergely Batthyány Boldizsártól 1567-ben szőkeföldi kastélyához tízezer téglát és 4 pest meszet, 1569-ben 8 ezer téglát és 8 startin meszet, majd újabb 600 téglát kért, 1570-ben a velemi erdőben vágott fát megkapta, de még 200 szálát, 1571-ben pedig ajtónak való deszkát kért.⁸⁹ 1613-ban akkor befejezett dénesfai kastélyához kért Batthyány Ferentől „egy kemenczére valo mazos kalyhat”.⁹⁰ 1648-ban az akkor még nem egészen nagybirtokos Esterházy Dániel szentkirályi kastélya építéséhez kért Batthyány Ádámotól téglát és meszet.⁹¹ 1650-ben Pethő László komári kapitány fazsindelyt és ablaküveget kért kastélya befejezéséhez Batthyány Ádámotól.⁹² 1658-ban ugyancsak tőle kért Csányi Bernát tótfalusi kastélyához két szálát és zsindelyt, valamint segítséget, mivel a saját erdejéből 500 szálát vágatott, de nem tudja beszállítani.⁹³ Mindezek a segítségkérések természetesen nem ingyenes kérések voltak, hanem megfizetettek.

A másik lehetőség az olyan szabad királyi város, mint Sopron, amelynek szintén volt téglagyára és mészegetője, sőt saját erdeje is, amelyből eladásra is termelt anyagot. 1583-ban Viczay György kért a soproni tanácstól 20 szekérre való fát megkezdett lósi kastélya építéséhez.⁹⁴ Két évvel később, 1585-ben Körtvélyessy István, a győri püspökség fertőrákosi tisztartója kérte a soproni tanácsot, hogy miután már vásárolt tőlük téglát és meszet, akkor 12 gerendát és 12 kötés szarufát kért.⁹⁵ Ugyanabban az évben kért dénesfai kastélya építéséhez 40 kőből meszet ugyanon.⁹⁶

A nagybirtok elsősorban saját építkezéseikhez készítette az építőanyagot. A Dunántúlon Batthyány Ádám – amint arról már szó esett – 1634 és 1640 között bővítette és építtette át rohonci kastélyát. A bővítés során szükséges munkára a bécsi Giovanni Battista Orsolini mesterrel 1637-ben kötött szerződésében olvasható, hogy az „...ahosz valo kő szegesetis magara veven...”, vagyis hogy a mester vállalta a falazáshoz szükséges kő fejtését, azaz bányászatát, valamint „...azon epületnek... egib kövét és földének el haniasatol es Hordasatol...”, tehát a kőfejtésen túlmenően

⁸⁸ Fundarek Anna: i. m. 21–22. (Ld. a 40. jegyzetünkben.)

⁸⁹ MOL. P. 1314. Batthyány-lt. Miss. 5383., 5394., 5396., 5413., 5242.

⁹⁰ Ugyanott, Miss. 9484.

⁹¹ Ugyanott, Miss. 11.916.

⁹² Ugyanott, Miss. 36.719.

⁹³ Ugyanott, Miss. 8915.

⁹⁴ Házy Jenő: *Soproni polgárcsaládok. 1535–1848.* Budapest 1982. I. 130.

⁹⁵ I. m. 149.

⁹⁶ Házy Jenő: *XVI. századi magyar nyelvű levelek a soproni levéltárból.* Sopron 1928. 146.

annak anyagának a helyszínre szállítását is vállalta.⁹⁷ A vállalkozó építőmester eszerint maga végeztette a szükséges kőanyag kibányászását is.

1676 után az Esterházy család zólyomi ága a Felvidéken új kastélyt építtetett fából. Ehhez többoldalas kimutatás készült a szükséges faanyagról, annak beépítési helyéről és módjáról, a mestereknek kifizetett összegekről. Az összeállítás szövegéből egyértelmű, hogy a fát az uradalom adta saját erdejéből, arra tehát azért volt szükség, hogy előre ki lehessen számítani, mennyi fát kell kivágni és maga az építkezés mennyibe fog kerülni.⁹⁸

Az 1640–1650-es években átépíttette és bővítette rakicsányi kastélyát Batthyány Ádám. Temlyn Balázs deák, ottani tiszttartó leveleiből rajzolódik ki az ahhoz szükséges anyagkészítés képe. 1648-ban azt jelentette, „...az szarufakat es leceket meghoztak, az gerenda fának pedig gondjat viselem...”. 1649 telén „...eötvén szal Gerendafát levagatam, s a nagyobbol meg is faragatam, etszerit peniglen most faragjak... az kereszturi deszkametsző malombul ide az Castelly épületire padlasnak valo dezkat adatnia valami hatvan avagy nyolcvan szalot...”.⁹⁹ 1649 nyarán az ablakok kő kereteit sürgette,¹⁰⁰ 1650 tavaszán pedig vörös festéket kért a torony sisakjához Szalónakról vagy Borostyánból.¹⁰¹ Végül az év áprilisában az „...üveg bányáról...” kért anyagot az ablakokhoz.¹⁰²

AZ ÉPÍTKEZÉS MENETE

A HELYSZÍNI KITŰZÉS ÉS AZ ALAPOZÁS

Az építéshez megszerzett királyi engedély, az ahhoz mellékelt vagy önállóan elkészíttetett tervrajz, valamint a szükséges építőanyag előállítása, beszerzése után a tényleges építés megkezdését a tervrajz alapján, a helyszínen történt kitűzés jelentette. Kastélytervrajz helyszíni kitűzéséről szóló forrás eddig még nem ismert, ezért analóg esetként a kutatás kénytelen más területről származó, de ugyanilyen adatot felhasználni. 1554. április 7-én Joannes Maria Speciecasa építőmester a Bécsben tartózkodó Nádasdy Tamás nádorhoz Sárvárról írott, olasz nyelvű levelében közölte vele, hogy „...Lékán karókkal ki van tűzve Francisco da Pocho tervének rajzolata...”.¹⁰³ Négy évszázaddal ezelőtt is úgy történt tehát egy építkezés megindítása, hogy annak helyszínén a szükséges méretben elkészített tervrajzot a kellő méretre

⁹⁷ MOL. P. 1334. Batthyány-I. Vegyes számadások. 17. cs., f. 228.

⁹⁸ MOL. P. 1291. Uradalmi iratok. III. E. 1. Birósági iratok, 1688–1739. – Koppány Tibor: A gátai számadások könyvek. *Műemlékvédelmi Szemle* (2000) 1–2. 145–157.

⁹⁹ MOL. P. 1314. Batthyány-I. Miss. 48.869., 48.883.

¹⁰⁰ Ugyanott, Miss. 42.039.

¹⁰¹ Ugyanott, Miss. 42.080.

¹⁰² Ugyanott, Miss. 42.071.

¹⁰³ Détsy Mihály: Adatok Joannes Maria Speciecasa hadi építész életpályájáról. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: Pamer Nóra. Budapest 1994. 231. Az olasz nyelvű szöveg fordítása a tanulmány szerzőjétől ered.

felnagyított formában karókkal ki kellett tűzni az alapozási árkok kiásásának elkezdéséhez. Ezt követően indulhatott meg a tényleges munka. Magának az alapozásnak a munkáját, a további építési munkával együtt a meglévő tervrajz alapján az építkezést vállaló mester megbízottja, a pallér vezette. Az előzőekben felvázoltakra visszatérve, érdemes megjegyezni, hogy már ez a 16. század közepéről származó adat is azt bizonyítja, a tervező, a tervrajzokat készítő személy önálló „művész” volt, és nem volt azonos az épület megépítőjével még abban az esetben sem, ha az képesítésének alapján esetleg jogosult volt tervkészítésre is.

A tervrajz szerinti helyszíni kitűzés után az alapkő letétele következett. Kastélyra vonatkozó ilyen adat egyelőre még ismeretlen, de az ismert, hogy várak, templomok és egyéb, jelentős épületek alapkőletétele mindig ünnepélyes alkalom volt, ahova meghívták az építetőnek jóformán a teljes rokonságát, ismeretségét, s köztük a nemesi társadalom kiemelkedő tagjait.¹⁰⁴ Az alapkőletétel ünnepélyességéhez az is hozzátartozott, hogy a szintén jelen lévő vállalkozó kőművesmester ilyenkor külön pénzjutalmat kapott.

Az építkezést vállaló mester, aki a 16. században és még a 17. első felében is egyben többnyire a tervrajzok készítője is volt, a munka beindítása alkalmával feltétlenül jelen volt, a későbbiekben pedig csak akkor, ha a munka irányítása érdekében szükség volt rá, mert – amint már szó volt róla – azt a pallér vezette.

A PALLÉR ÉPÍTÉSVEZETŐI MUNKÁJA

A pallér ugyanolyan kőműves képesítésű mesterember volt, mint a tervrajz készítője, ő azonban a mai nyelven szólva a „kivitelező”, az építési vállalkozó mester munkájának helyszíni irányítója. Az általa irányított munka bemutatására álljanak itt a Vas megyei Bozsok úgynevezett alsó kastélyán Batthyány II. Ádám által végeztetett építkezésről Békássy Miklós tisztartó jelentései. A Bozsokon az eredetileg birtokos Sibrik családnak több ágra szakadt nemzedéke által épített két kastélya közül az „alsót” 1671-ben Batthyány Kristófnak adták el.¹⁰⁵ Az ő fia, II. Ádám 1688 és 1691 között alakíttatta át és bővítette a kastélyt. Békássy májusban jelentette, hogy „...az Bosoky Épületen munkalozik az paller...”¹⁰⁶ Augusztusban küldött levelében így írt: „...ött háznak a Padlását... Gerendákkal s Deszkákkal parancholta Ngod tsinyáltatni... az Alcsal megh alkudom negyvenött forintban, az mint hogy a Deszkák és gerendák már készen is vannak. Az kerengő Grádicshoz huszon ket darab faragot kü kíváztatik. Az Toronyhoz és Kapuhoz is...”¹⁰⁷ s ahhoz pénzt kér. A hónap végén a cserépkályhákat, akkori szóhasználattal a kemencéket csináltatta, mert az addigiakat „...jobbágyiból csinálták s mind megh repedeztek s igen füstölögnek...”

¹⁰⁴ Koppány 1988 (ld. az 1. jegyzetünkben). 470.

¹⁰⁵ MOL. P. 1313. Batthyány-lt. Senioratus. Lad. 9. nro. 126.

¹⁰⁶ MOL. Batthyány-lt. P. 1314. Miss. 54674–75.

¹⁰⁷ Ugyanott, Miss. 5678.

ezért a szomszédos osztrák Kirschlagból vásárolna újakat.¹⁰⁸ Októberben a pallér irányítása szerint vakoltak és meszelték,¹⁰⁹ ő maga a torony gombjaiért Sopronba küldet, mert már zsindelyeznek, s azután a tornyokra nem lehet felhúzni a gombokat. A pallér ebbe nem akar beleszólni, mert ez a szerződés szerint az ács dolga.¹¹⁰ A pallér most „...Németújvárra vette útját két legényével együtt... két rossz legént hagyván Bosokon, mert ugyan vakollják és főték, de hasontalan, mivel az eső mind lemossa, mely rendetlen cselekedetért az Pallér megh érdemli az capitulumot...”.¹¹¹

A pallér munkájára a másik jó példa a körmendi kastély fél évszázadnál is hosszabb ideig tartó, többszöri átépítése. Az 1608-ban felvett inventárium az emeleten még épülő, be nem fejezett helyiségeket említ. Az akkori építkezés részletei és annak résztvevői ismeretlenek, az azonban tudható, hogy egy évtized múlva, 1618-ban fent már megépült a nagyterem, a palota és mellette több szoba. Ezek az építkezések még Batthyány Ferenc nevéhez fűzhetők, de az 1653 és 1657 között folytatott nagy építkezést fia, Ádám végeztette, Filiberto Lucchese tervei szerint, a körmendi adatokban másutt is sokszor szereplő Carlo della Torre vezetésével. Ő volt tehát a megvalósító pallérja annak a munkának, amely során a kastély megkapta jelenlegi, négysaroktoronyos, belső és zártudvaros formáját, és amiről az 1655-ben készült, csupán részleges összeírás megjegyzi, hogy a földszinten kívül „...az töb Contignatiok Pusztak most epetek Uyonna az egész Varat”.¹¹² Az egyes kastélyok felépítésében még a 17. század második felében is a Magyarországon dolgozó, többnyire bécsi olasz mesterek voltak a vállalkozók, mint a fent említett Carlo della Torre, vagy az Esterházy Pál számára épített és szintén Lucchese által tervezett kismartoni kastély esetében felkért Carlo Martino Carlone, aki azonban idős kora miatt azt nem vállalta, hanem maga helyett három addigi pallérja, Sebastiano Bartoletti, Antonio Carlone vagy Morel építőmester valamelyikét ajánlotta. A három közül Esterházy Pál az első kettővel szerződött.¹¹³

A pallér által közvetlenül irányított kőművesmunka, a fő- és mellékfalak, válaszfalak, boltozatok, tégl- és kőburkolatok, esetleges kőlépcsők elkészülte után továbbra is a pallér munkakörébe tartozott az azokat követő szakipari munkák, az ács, a kőfaragó, a lakatos, az asztalos munkájának időbeli sorrendbe sorolása, amint azt az idézett bozsoki kastélyra vonatkozó adatok mutatják, még abban az esetben is, ha az azokra vonatkozó munkákra külön szerződések szóltak. Ő íratta össze azt, hogy mennyi építőanyag található a helyszínen és mennyit kell még beszerezni,¹¹⁴ a kastélyhoz tartozó uradalom mesterei miből mit kell, hogy előállítsanak, mindehhez neki kellett a provizoron keresztül pénzt igényelni a további munkához,¹¹⁵ amelyek-

¹⁰⁸ Ugyanott, Miss. 5679.

¹⁰⁹ Ugyanott, Miss. 5704.

¹¹⁰ Ugyanott, Miss. 5684.

¹¹¹ Ugyanott, Miss. 5705.

¹¹² Ugyanott, Körmendi Központi Igazgatóság. P. 1322. Leltárak, no. 54.

¹¹³ Hg. Esterházy-lt. P. 125. Cs 696. no. 11.051. – Koppány Tibor: Az Esterházy család fraknoi ágának művészei és mesterei a XVII. században. *Ars Hungarica* 37 (2011) 4. 99.

¹¹⁴ Ugyanott, Leltárak no. 84.

¹¹⁵ Ugyanott, Miss. 5.678.

nek soron követésére is neki kellett figyelnie és az azt végző mestereket mozgósítani a munka folyamatossága érdekében.¹¹⁶ Lényegében tehát ő tartotta kezében az építés munkájának minden szakaszát, akárcsak manapság.

Amint az az építési szerződésekben általában olvasható, minden építésnek a gondja a birtokot vezető provizor felelősségén nyugodott, ő kísérté figyelemmel az építés teljes folyamatát, ő szerezte be az építési anyagot, ő adott arról szükség esetén az építető úrnak beszámolót, ő intézte a munka menete idején az azon dolgozók ellátását, ő volt a munka gazdája. A kastély elkészülte után ő jelentette annak befejezését és hívta fel ura figyelmét az új épület ünnepélyes átadására.

A BEFEJEZÉS ÉS A KASTÉLY ÁTADÁSA

A befejezés leglényegesebb teendője az elszámolás, amely minden esetben helyszíni bejárással egybekötött teendő volt. Azon tisztázták, hogy a megvalósítást végző építőmester elvégezte-e mindazt, amit szerződésében vállalt, amit a tervrajz rögzített vagy az építető kívánt, ezért azon jelen kellett lennie a pallérnak is. Ezt követte a szerződésben szereplő pénzösszeg kifizetése és a természetbeni juttatások még hátralévő részének átadása. A birtokbavétel csak ezek után történhetett meg, s azt követte annak megünnepelése, amelyen a hivatalosok, a rokonság és az ismeretségi kör kiválóságai, mellettük pedig feltételezhetően a tervek készítője és az építkezést vállaló mester is jelen voltak.

A kastély elkészültének és ünnepélyes birtokbavételének időpontját rendszerint éppen olyan fényes külsőségek között ünnepelték meg, mint a nemesi élet minden más, fontos mozzanatát. Az építető új tulajdonos most is levelekben hívta meg a kiterjedt rokonságot a baráti és ismeretségi kört, és többnapos ünnepséggel vették birtokba az új épületet. Minderre írásba foglalt okleveles adatok egyelőre nem ismertek, de a két évszázad nemesi szokásai nyomán erre lehet következtetni, mint ahogyan többnapos ünnepséggel tartották meg a keresztelőtől a temetésig a kastélybirtokos nemesi családok minden lényeges eseményét.

FÜGGELÉK

1. Abraham Arcz selmecbányai kőműves- és kőfaragómester építési szerződése Osztróluczky Menyhérttel Osztrólukán felépítendő kastélyáról

„Anno 1641 die 20 Aprillis.

En Abraham Arcz Selmecz Banian lakozo keömmieseknek egjk mestere vallom ez lewelemnek rendiben, hogj az Nemes es Vitezleö Ostroluczky Menihart Urral alkwtam megh hogj eö Kegyelmenek Ostrolukán keöbeöl hazat csinalok meljneк hoszassaga tizenhatotfel eölni lesen az selesige penigh tizenketeödfel eöl, az falaknak az teomeördeökssige negj czipleosni az ket szeögleten egj egj bastiat

¹¹⁶ Ugyanott, Miss. 5.674–75., 5.678., 5.684., 5.704.

kereghdedet, az bastiaknak is azon teőmeőrdeőkssige leszen, beleol az szelessige harmadfel eőlni leszen, azon bastiakban ket ket bot leszen, padimentomokal es vakolassokkal egjetemben, az keőfálnak magos-sága fundamentomal egjut, hatotfel eől, ehez walameni leőweő liuk es Arniek sék kiwantatik azzal tartozom majd megh csinaltatni kiweől az keőfalt megh wakolni es megh festiteni tartozom, es az ket szeőgletet faragot keőweőkbeől tartozom csinaltatni. Ere az munkara magam tartok meskewereőst es meshordot, az teőb munkast Ostroluczky uram tartozik tartani keőhordásra az menni kiwantatik. Az megh newezet munkatul ad ennekem eő kegyelme kizpinzt florenos eőt szaz es hatwan eő búza negjwen fertalj zoliomi. Item ket masa broncza, Item 10 ako sser es ket wezeő Artany Minden Ablakult es Aitoktul ad eő kegyelme nekem florenos negjedfelet. Az kaputol ad eő kegyelme tizen eőt florenos. Ez az Conventio leőt az nemzetes Palasti Pal úr Szelenj Janos es Dulo Gabor urak eleőt. Actum in Ostroluka Anno et die út sopra. mjnden ket ablaktul ad eő kegyelme egj korponaj fertalj buzat.

Melchior Ostroluczky

Abraham Artzt

Kőmives es Kőfarago.”

Hátlapján: „1641. Contractus cum Fabro Murario, ratione aedificandi castelli Ostrolucensis.”

Közli D(ivald) K(ornél): Újabb adatok a felsőmagyarországi reneszánsz építészetéről. *Művészet* 11 (1912) 63–64.

2. Wiczian András besztercebányai kőművesmester szerződése Bánffy Nagymihályi Ferencsel az Ung megyei Nagymihályon lévő kőháza kastélyá építéséről

„En keo Miues Andras Hilyon Lakozo Darholcz Ferencz Vram kő myesse Szegotem megh Banfy Nagjmi haly Ferencz Vrammal Hogj az Nagjmi haly Haszatt Epiczem megh az melyett Nagjmi haly Georgj es Janos byrtt hogj ott eo kegelmenek az egik Szegeletjre egj Eoregh Basczat czjnalok mynd Teteigh kett heljen megh botoljja(m) kiüül belől megh vakolljam meszelem az alljatt megh Eönczem Aszon kiüül az Nagjmi haly Janos eoregh Palotajabul kett botott czjnalok Annak az fundamentomat az Pinczebul fel hoszuan az mynt kyuantatik Eoregh ablakokott rajta czjnaluan Ajtokott vakolasokatt meszelesekkett megh czjnaluan, Ismet az mely kis botoczka most ot vagion mellette az megh vakollja(m) meszellye(m), Item az nagj Pituart Eppen megh botolljam azt kette Szakasztuan, az hatuso reszben egj botott czjnaljak Ittem az nagjmi haly Geörgj hjaszajara az melj regj Ajto volt azt ki hanjam megh czjnalom az mas Ajtjatt az ki most vagion es Ablakiat be rakom 1 mas eoregh ablakot czjnalok, Ittem az mellette valo bototis megh vakolom meszelem kett kement fel czjnalok az Pituart es at botot megh Eöntöm kett kemencze alljatt czjnalok, egj szoual valamj ehez az boltokhoz kjuantatik en kömjues Andras meg czjnalom czjnalatom mjnden Nemeo kő miuesj Munkatt az melj munkamert ennekemis Banfy Nagjmi haly Ferentz Vram Igert kez Penzt Rfl 200 Negedfel sueg fajlongis pasztot, Tiszen hatt kassaj koból Gabonatt Nyocz kobol Buszatt kett vago barmot Ser No 4 leorett No 4 Bort No 1 Eoszre keluen Artant 4 egj merke vajjatt egj hordo kaposztatt kő sott 6 kassaj fel Coblos Lenczet vjgh vjra keluen Ismet fvel Coblost egj kassaj köből Árpa daratt egj kassaj fel köből boronzott harom Nagjmi haly merke Sziluatt mjnden Penteken kett kett Icze Tejet az meggigh mjuek Melyre kötöm magam eo kegelmenek az fizetest Jo embersegemre perstalom et munkatt Hogj ha pedig et munkamott eo kegelmenek fel ueuen Szabadsagot adok eo kegelmenek hogj valahol kaphatt az vagj kapodhatt lesz Leuelemnek erejeuel fokhassa s myndenemet fogathason es vagj buntessenaz mjnt seretj Ó kegelme meljnek biszonsagara adom ez Leuelemet keszem Irasaua es peczetemuel megh erősituen, Datum Nagjmi haly 6 dje mensis Aprilis Anno 1631.

Andreas Wiczian Novo Soliensis mp.”

Hátlapján: „Nagy Mihályi ferenc Urnak viszian András kőmivessel való meg Szewgüdesé

(Conventioja) bizonyos epületek irant”

MOL. Magyar Kamara Archivuma. E. 148. Neoregista Acta. Fasc. 867. No. 35. MTA Művészettörténeti Intézet Adattára.

3. Batthyány I. Ádám számára készült feljegyzés a gráci Carlo della Torre építómesterrel kötött szerződés részleteiről a körmendi és a csákányi kastély átépítésére. Körmend, 1653. február 10.

„Anno 1653. die 10. Februarij.

Az Keörmendj Vár Epületirül valo Jedzés, s –atul az Paumászter mit kíván.

1. Az Kapun a' mint be' mennek atul az Darábtul, tudnj illik Kaputul foghvást, Háza felé valo Básttyáigh, kíván az Paumászter f.450 – f.400

Item az Kapu feöleöt valo Tornyt, és az Keöteö Vasokat beleie vonnj mindenképpen.

Item az kis Kerék Básttyát kiben az Páterek szállaltanak a' mikor oda mentek, feöllyeb raknj ó modgiával annak rendj szerint.

Item az Gradicsnál csinalt az Pitvarban egy börtöt.

Item azon az renden az börtöt mostan munkáloszik kirül, ió modgyával megh vakollyon, az város felleöl. Mind ezekért kér f.100.

Item Bort Ako 10 – megh atták már.

2. Az másodiktü, tudnya illik az Kerengő Grádicstul fogvást Palotához valo Básttyáig, kíván f.370 – f.340.

3. Az harmadék eöreögh Darabtul, tudni illik a' hól az Palota lészen, az másik Básttyáig f.620 – f.560.

Item az eleöt Láb fakon vólt az Follyoso, de az utan miknd Keöbeöl lészen rakva:

Kényeres Ház, és más Kamarákis lesznek ezen a helen.

	Summa facit	f.1540 – f.1400.
Ezenkívül Aldomásra kíván,	Tall: 40.	ft: f.60,
Bort Uyvári Startinyákkal	No: 2.	ft: f.36.
Buzát, és Rótot Cub.	No. 30.	ft: f.40.
Item hizlalt Artány	No. 2.	ft: f.10.
		facit 151.

Az Palérnak az eö Itallyát, s – Etelt az szokás szerint.

At Epülethez Robotost, és Rabot az mennj kívántatik.

Item kívántatik ehez az Epülethez.

Keövágo Kapa	No. 12.
Vas Lapát	No. 12.
Mész kevereö Kapa	No. 2.
Keömiesnak valo Feisze	No. 2.
Nagy hoszu Fűrész	No. 1.
Kis Fűrész	No. 1.
Vas dorongh az kivel teörnek és rontnak,	1.
Nagy Vas Peöreöly,	No. 2.
Rostély az ki által Feövént hányák,	2.
Lécz szeg mindeneö Falbélj állapotnak eösze szegezéssére	No. 5000.
Mint egy 80. Startinyák Meszet az Epülethez	
Deszka az Arcussok, és más eggieb állapotok csinálássára	No. 400.

Az mennj Téglá, és Mész kívántatik az Keörmendi és Czákánj Epületre

Teglan Keörmenhez kívántatik, No: 70 000.

Mész ugian ide Keörmendhez, Tíz Kemenczével.

Czákánhoz.

Tégla kívántatik, No: 30 000.

Mész másfél Kemenczével, a' mint Uyvárrot Égetik.

Keörmenden az Tislér Munkához az menj Deszka kívántatik.

Lészen Ablak Rám, Eöreögh, és kicsin No. 30.

Kévántatik ezen Rámokhoz Teöl faabul valo	
eöreögh Lécz	No: 100.
Item apro Lécz	No: 20.
Lészen Aito (a' ki nem paraszt .) örögh, és kiczin	No: 21.
Kévántatik ezen Aitókhoz, úgy mint Aito ragasztóhoz temerdeg	
feönyeö Deszka	No: 50.
Kozépszereö Feönyeö Deszka	No: 50.
Item Vékony Feönyeö Deszka	No: 100.
Keörmendj Vár hoz valo Tislér munkának feöl írassa."	

(A továbbiakban, amint a fenti cím is mutatja, a körmendi kastély átépítéséhez szükséges asztalos-munkák felsorolása következik, „Az alsó Contignatioban” és „az feölseö Házokban”, az egyes ajtók és ablakok méretével és az „Aito ragasztó” elnevezésű tokok, valamint az „Ablak Rám” elnevezésű ablakkeretek elkészítéséhez szükséges faanyaggal.)

MOL. A Baththyány család lt. P. 1322. Körmendi Központi Igazgatóság. Leltárak, no. 31., f. 974/h–i.

4. Borza János kőművesmester szerződése ifjabb Zichy Istvánnal a Komárom megyei Csicsó kastélyának továbbépítéséről. 1679. május 17.

„Az Fundalo Mester Coinventioja.

En Ifjabbik Zichy István. Adom tudtara mindeneknek az kiknek illik hogy Ezen Borza Janos böcsületes fundáló Mesterrel alkuttam megh ilyen formán. Az Tornyt az kéménél kétt öllell fellyeb viszi, az Négy Bástyát Négy Szeglethén Máss fél öllell az Edgyik Bástyában valo Botot is, és az Rundélt földtül fogva foll viszi. S az Tavalí Épületemmell edgyütt Megh vakolni Minden hozzá tartozando keö Mivés Munkával, úgy hogy allandó légyen tartozzék megh Epiteni, és megh csinálni. Kiért En is úgy mint Ezekért az Munkakért atallyában tartozom Neki Száz Tallerokat fizetni és egy Mutt Buzát. Holott pedigh olly Épületet tenni fellyül Emletet fundalo Mestér melly allando nem volna, tartozik maga költ-ségén uyonnán fölly vinni. Mellynek Nagyobb bizonyysagara Ezen Fundáló Mester is adta Ezen levelit keze írásával Megh erősítvén. Actum Csicsó Die 17 May Anno 1679.

Johannes Borza"

MOL. P. 707. A Zichy család levéltára. 124. csomó. Fasc. 164 et D, No. 7.

5. Antonio Canevale, a győri püspök Kőszeg-szombathelyi építómesterének szerződése Palásty Istvánnal, annak a Vas megyei Torony faluban álló kastélya építésére, 1684. június 9. Torony

„Hogy az mely épületet czynaltatunk Tornjan az delineatio szerent, úgy hogy kívül az Sindel alat valo partazatot körösdet körniül czjnallya, megh vakollja és megh meszeli. Az bolt pincze föltö valo hazat megh boltozza leszedvén az első boltozast, elöttö valo pirtvaraval és konjhiaival egjüt. Item az mellet valo also hazatis, mellette levö boltjaual megh boltozza, az Gradicsot az folyosora megh chjnallya és foljoso föltö megh boltozza, ket kement föl-rak, azt megh vakollja és megh meszely, mennel szeb formara es alkalmasabban allyat fölyt az hazaknak es heynek megh padimentumozza, pinczeben valo kis oszlopokat, kívül az pincze torkolatyis megh boltozza, es az hazban az kire a boltokat kel uyonnán czynalny, az előbbeny boltot leszedny, kalyhas kemenczek allyatis megh rakny, valamint kivantatik, arnyk szekeketis az szerent, ablakokat renovalnj uyonnán az mint kivantatik; Az föl szelrül valo hazakban valo köz falt az sindelyig mind faligh föl rakny. Az gradicz elöt az melj kerek oszlop vagion, aztat le fedni es uyonnán föl rakny, az sindelyig, egy szoval valami ezekhez kivantatik, tartozik megh czynalny szepen fogyatkozas nekül, vakolat, meszelest, hasadast, az konyha tűzhellel és fölső kis konyhaval egjüt, egy szoval mindenüt, az hol kivantatik, tartozik fogyatkozas nekül megh czinalny, aitokat es ablakokatis ki vagny. Ezen munkajara adok neki mindenestül fogvast kesz penzt 160 forentot, es egy artant, negy forent elöt, minden hetre 40 penzt kenyerre, minden ket napra 3 meszely bort, minden ket napra három font hust, minden hetre egy funt sot, pentek napra saytot illendőkeppen. Eöys rea felelven, hogy az föl fogadot munkat veghben viszgy fogyatkozas nélkül."

MOL. R. 284. Véghely Dezső hagyatéka, 6. cs. Palásty család levéltára f. 6.

6. Picheler János soproni ácsmester szerződése Öry Mihály vasi szolgabíró előtt Ostffy Miklóssal, annak asszonyfalvi kastélya fából történő építésére. 1688. március 10. Asszonyfalva

„Contractus ... Soprony Ács Picheler Jánossal, az ki Soprony városy Polgaris alkudott meg ily formán hogy it Asszonyfalvan egy Pinczet az földben boronabul, fölöttő egy kamorat és annakis fölöttő egy hazat kötesekre folyosojaval köröskernyül és rea jarando gradicscsával egy szoval az sendel föl veresen kívül lecezezeigh minden ács mesterseghezvalo munkajat azon három Contignationak veghez fogja vinni az emletet Ács János kiért ígért Ostffy Vramis neky alku keppen kesz penzt f. 30. és egy köből Buzát az mint hogy instanti megis atta ő kegyelme az tiz forintjat neky. tettek mind a ket reszrül tiz taller kötest. a ki közülök ő kegyelmek az alkut megh masolna, az megh allo fél az megh nem allo félén vigore solum prae... (kiszakadt a papír) megh vehette. kirül adom ezen testimoniolasomat kezem irasa és petsetem alat. Actum Aszszonfalva die 10 Marty 1688.

Idem qui supra Michael Örsy Judlium Cottus Castriferrei.

P.S. Maganak az Mesterembernek Ostffy Vramal lévén asztala, az vele levő Legenyeknek penigh fölöstökömré kenyér, ebedre és vacsorara főt etelek fognak jarnyi migh az munka tart. Actum Aszszonfalva.”
MOL. P. 532. Ostffy család levéltára, 1. cs. T. fasc. f. 323. no. 50.

7. Merhoffer András ácsmester szerződése Nádasdy Andrással, annak Tarródháza kastélya építésére. 1688. július 14. Tarródháza

„En Merhoffer András adom tudasara mindeneknek az kiknek illik, hogy én Nemzetes és Vitézleő Nádasdi András Urammal alkuttam meg, az eő Kglme Háza födelének uyítására, Torony és Gradics fölének csinálására, folyosorul ki bocsátot uy épületnek, s – rundélnak Copuláual valo meghfödözésére, az halesztokonnis hat osztályos Csatornakk csinálására, Száz tiz foréntokban és becsületes Laykaufban, a min előre azokból az Száz tiz forentokból eőt foréntokat már föl is vettem eő Kglmétől. Möllyeket én is tartozom az eő Kglme kívánságba szerint jól és becsületessen vigbe vinnem. Actum Tarodhaza die 14 July Ao 1688.

Coram me Stephano Török de Telekes mp.

Coram me Stephano Egerváry mp.

Idem qui supra.”

MOL. Herceg Festetics család levéltára. P. 285. Sallér család lt. 72. fasc. no. 23.

PROCESS OF CONSTRUCTION OF CASTLES IN HUNGARY IN THE 16–17TH CENTURIES FROM THE KING'S PERMISSION UNTIL THE COMPLETION

Summary

The early modern written and visual archival sources from the 16–17th centuries enable us to delineate the process of the construction of castles mainly in the territory of the Royal Hungary. In the course of this process the building operation was transacted from the obtainment of the building permission, through the design until the completion. The applied sources enable us to make some generalizing observations, but we evidently need further researches of sources and buildings, to form and think onward the history of castles of the 16–17th centuries. This short essay focuses primarily on the method and the manner of the construction's process, while a more complex image appears from the written sources about the history of culture, technology, economy and mentality in this era.

Keywords: history of architecture in the 16–17th centuries, Hungarian castles